

УДК 808.2:81'25

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ**Гончаренко Л. О.**

У статті мова йде про дискусійні проблеми сучасної теорії перекладознавства, а саме: відповідність оригіналу та перекладу. Окрема увага приділена специфіці відтворення інтеркультурних та екстралінгвістичних явищ, а також зв'язку сучасної концептології з перекладацьким аналізом тексту. Окремо висвітлюються основні протиріччя, котрі виникають під час процесу перекладу.

Ключові слова: переклад, адекватність, оригінал, мова перекладу, концепт.

В статье речь идет об особенностях и проблемах перевода. Кроме анализа основных противоречий, возникающих в процессе передачи текста – оригинала, отдельно рассмотрено влияние интеркультурных и экстралингвистических элементов исходного языка на результат перевода. Отдельно рассматривается взаимосвязь современной концептологии и теории перевода.

Ключевые слова: перевод, адекватность, оригинал, язык перевода, концепт.

The article is dedicated to the analysis and description of the main problems of the translation theory. It deals with the intercultural and extralinguistic peculiarities of the translation process. Special attention is paid to the correlation of conceptology and translation.

Key words: translation, adequacy, original, target language, concept.

Сформована в 50-ті роки минулого століття лінгвістична теорія перекладу в процесі свого розвитку незмінно використовувала актуальні для того чи іншого періоду лінгвістичні напрями та концепції. В роботах різних вчених знаходили відображення основні положення зіставної та типологічної лінгвістики. В останній час можна спостерігати зростаючий інтерес науковців до когнітивних та психолінгвістичних аспектів перекладацької діяльності. У працях цілого ряду вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (З. Д. Львовська, Є. С. Петрова, В. І. Хайрулін, М. Я. Цвіллінг, У. Еко, Ж. Дансетт, Д. Крالی, А. Нойберт, Вілс В.) прослідковується явна тенденція розглядати переклад, перш за все, як процес мовномисленнєвої діяльності, котру виконує перекладач в певному соціокультурному контексті.

Недостатня увага, яка була приділена дослідженню ментальної природи процесів, які відбуваються при перекладі, а також активної ролі перекладача-інтерпретатора з його здібностями сприйняти та відтворити текст, призвело до розвитку когнітивно-психологічного направлення в теорії перекладу.

Мета статті: уточнити існуючі проблеми перекладу з огляду на сучасні підходи до перекладацької діяльності, окреслити перспективи подальшого дослідження функціонального підходу до перекладу.

Сучасні лінгвісти фокусують увагу на дослідженні комунікативних одиниць, що об'єктивується тенденціями сьогодення, актуальністю питань текстоцентричного спрямування. С. Швачко, І. Кобякова, Т. Анохіна приділяють значну увагу питанням осмислення первинних і вторинних текстів, їх концептуалізації та категоризації. Різноманіття текстів, їх жанрова та дискурсивна залежність потребує адекватного кодування та декодування. Первинним та вторинним текстам (оригіналам та трансляторам) притаманні композиційно-сюжетна, композиційно-смілова, композиційно-мовленнєва системи, тобто інтеграція змісту, смислу та форми. Структурно-семантичний підхід до тексту препарує інтерпретацію сюжетних блоків та їх призначення. Концептуальний простір обіймає загальний зміст та основні смисли. Однойменний аналіз охоплює експлікацію мовних одиниць спільної теми та сюжетних блоків. Останні структуровані текстовими ситуаціями та змістовими подіями. До універсальних тяжіють текстові концепти Час, Простір, Людина, Подія.

Мінімальна сюжетна одиниця – це тематичний ланцюжок, мотив. Денотативний простір корелює з реальним світом, що відображається у тексті. Зміст описує позамовну дійсність, це – лінійне розгортання сюжету. Смісл виокремлюється із структури змісту та текстових категорій. Зміст – матеріальна сторона смислу, думки, інтерпретації того, що втілюється у тексті. Концептуалізація – осмислення предметів, явищ, подій реального та ірреального світів. Концептуальний аналіз націлений на вивчення організації знань про світ, які “омовлені” у семантиці слів, словосполучень та текстів [2, с. 176]. Текстові концепти розгортаються на перетині імплікаційних та експлікаційних аспектів поліфонічних комунікативних одиниць, аналіз яких уможливорює розуміння творів оригіналу та перекладу. Мова долає думки. Увага до поверхневих та глибинних структур текстів є актуальною. Когнітивно-комунікативний підхід є комплексним, вагомим методологічним доробком сьогодення. Текст – це силове поле, в якому здійснюється зв’язок семантичного і формального планів, розгортаються текстові концепти. Поліфонія первинних і вторинних текстів специфічно детермінується та окреслюється у різних дискурсах. Серед здобутків у парадигмі лінгвістики тексту особливе місце посідає розпізнання базових, загальних та факультативних часткових категорій, наявність яких слугує критерієм розподілу текстів на стандартні та нестандартні, типові та нетипові. Концептуально-семіотичний підхід до текстів уможливорює розуміння імпліцитності, здатності текстів передавати не тільки те, що має експліцитну інтерпретацію, але й те, що “втягнуто в текст” асоціаціями та конотаціями [1, с. 84].

Як метазнак концепт асоціює з узагальненими поняттями про світ, акумулює знання про фрагменти дійсності, в основному пов’язаний з вербальним кодом, віддзеркалює здобутки культури, включає ціннісний, образний компоненти, інформацію про нереальні світи, метафоричні знання, конотації, має індивідуальні відмінності у людській свідомості [4, с. 174]. Категоризація як акт найменування уможливорює осмислення позначуваних концептів. Концепт як логічна структура має внутрішню організацію, релевантну до базових смислів та когнітивних зон [2, с. 178]. Тексти – це не тільки об’єкти для читання, але й джерела для осмислення та розуміння інформації. Розуміння текстів носить особистісний характер, що імплікує процес осмислення вихідних текстів та їх транспозицію в інші вторинні форми: переказ, переклад, компресія, анотація, реферат, резюме. Для адекватного розуміння тексту читач устанавлює зв’язки між його блоками та смислами, ідентифікує його базові функції (інформативну, регуляторну) та факультативні (естетичну, пізнавальну, кумуляторну, тощо).

Свого часу англійський теоретик перекладу Теодор Сейворі у книжці “Мистецтво перекладу” виклав шість протиставлень – протилежних вимог до перекладу. Протягом кількох минулих десятиліть до них не раз зверталися і практики, і теоретики.

Перша пара протилежних вимог звучить так:

- переклад має передавати слова першотвору;
- переклад має передавати думки першотвору [3, с. 290].

Одразу здається, ніби ці дві вимоги не мають між собою нічого спільного. Але це не так. Ясно, що друга думка має у практиці перекладу якнайширше застосування. Але це зовсім не означає, що першу можна відкинути. Наприклад, власні назви – це слова, які не є носіями думки, вони є мовними етикетками, які не дають нам переплутати одне місто чи одну людину з іншим містом чи людиною, тому ця лексика має бути перенесеною з тексту в переклад без будь-яких змін.

Ще один приклад стосується перекладу священних текстів. Слова, сказані Богом у Біблії, не підлягають переказові “своїми словами”. Перекладач повинен дбайливо перенести висловлювання Бога у свій текст.

Друга пара вимог має такий вигляд:

- переклад має читатися як оригінал;
- переклад має читатися як переклад [3, с. 291].

Якщо йдеться про природність звучання мови перекладу, про використання тих самих типів речень чи засобів милозвучності, які вживають автори, що пишуть мовою перекладу, то орієнтація на першу вимогу не викликає сумнівів.

Та коли у тексті твору є такі елементи як імена, прізвища, прізвиська, географічні й топографічні назви, реалії іноземного побуту, вони мають читатися як переклад, фіксуючи певну дистанцію між читачем перекладу й іншомовним першотвором.

Третя пара протиставлень виглядає так:

- переклад має відтворювати стиль оригіналу;
- переклад має відтворювати стиль перекладача [3, с. 292].

З приводу цих протиставлень можна сказати: бажано, щоб переклад відтворював стиль оригіналу, але так чи інакше крізь нього пробиватиметься й стиль перекладача, бо ніхто не може зректися своєї особистості. Саме тому дуже важливо, щоб перекладач добирав до своєї роботи твори, написані близьким йому стилем: у такому випадку не виникатиме конфлікт між стилем автора першотвору і стилем перекладача.

Четверта пара протиставлень звучить так:

- переклад має читатися як твір, сучасний оригіналові;
- переклад має читатися як твір, сучасний перекладачеві.

Відповідь на сформульовані вимоги наступна: все залежить від епохи, коли було створено оригінал. Якщо на робочий стіл перекладача ліг англійський чи французький реалістичний роман XIX ст., він має право тактовно використовувати у своєму перекладі мову української прози XIX ст. Коли ж ідеться про Гомерову "Одіссею", то перша пропозиція виявить свою цілковиту абсурдність: в епоху Гомера української мови ще не існувало, як і інших мов нинішньої Європи.

Що ж стосується другої пропозиції, то вона цілком реальна, але перекладач повинен уникати слів, що ведуть до "осучаснення" дійсності, змальованої у першотворі.

Наступна пара протиставлень:

- переклад може мати додатки й опущення;
- переклад не повинен мати додатків і опущень [3, с. 293].

Так само, як і в попередньому випадку, категорично однозначна відповідь тут неможлива. Питання про додатки виникає тоді, коли йдеться про щось незрозуміле в тексті. Ось, наприклад, одна з епіграм Вольтера в перекладі Миколи Терещенка:

*Серед трави, край ручая,
Фрерона вжалила змія.
Та не Фрерону смерть настала, -
Змія негадано сконала.*

Ключем до розуміння цієї епіграми виявляється додана до неї примітка перекладача, де сказано, що Елі Фрерон – "реакційний критик, який виступав проти просвітителів-енциклопедистів". Іноді, здебільшого коли дозволяє характер прозового тексту, можна "вмонтувати" коротке пояснення навіть у текст перекладу.

Пропуски в перекладі можуть приховувати перекладачеві незрозуміння тих чи інших місць у тексті першотвору. Інша причина опущень – прагнення адаптувати текст, полегшити його сприймання читачеві.

Нарешті, останні два протиставлення:

- поезію слід перекладати прозою;
- поезію слід перекладати у віршованій формі.

Прихильники максимальної точності в перекладі обґрунтовують потребу відтворення поезії прозою тим, що ритміка поетичного твору, його рими, алітерації, асонанси дуже ускладнюють процес перекладу, отож неминуче доводиться жертвувати певними елементами змісту. Але при цьому забувають, що коли б автор поетичного оригіналу вважав ритміку, риму й т. ін. чимось другорядним, то він сам би написав свій твір прозою. Тому переклад віршів прозою слід кваліфікувати як акт грубого втручання перекладача у текст першотвору, внаслідок якого руйнується у перекладі єдність його змісту й форми. Безперечно, поетичний твір треба перекладати віршами, і не просто віршами, а формально ідентичними віршам оригіналу. Тоді Данте зазвучить терцинами, Петрарка – сонетами, а Тассо – октавами [3, с. 294].

Отже процес перекладу – це, перш за все, глибокий лінгвістичний та контекстуальний аналіз тексту оригіналу, створення його грубого парафразу з подальшою обробкою у вигляді перекладацьких трансформацій, щоб досягти ступеню імітації, тобто рівня емоційного впливу оригіналу на його читача, і вихід на кінцеву стадію процесу – ступінь справжнього перекладу.

Література

1. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романтики середини ХХ сторіччя): Монографія./ О. М. Кагановська – К.: Вид.центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
2. Швачко С. О. Концептуальний підхід до структурних одиниць текстів: контрастивні аспекти / С. О. Швачко, І. К. Кобякова, Т. О. Анохіна // "Вісник СумДУ. Серія Філологія". – 2007. – № 2. – С. 176-183.
3. Theodor H. S. The art of translation. / H. S. Theodor. – London: Newandeni. Ed. – 1969. – p. 376.
4. Whorf B. L. Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie. / B. L. Whorf. – Reinbek bei Hamburg Rowohlt, 1963. – 234 S.
5. Wilss W. Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden. Stuttgart: Klett, 1977. – 198 S.